

NEWS

OF THE NATIONAL ACADEMY OF SCIENCES OF THE REPUBLIC OF KAZAKHSTAN

SERIES OF SOCIAL AND HUMAN SCIENCES

ISSN 2224-5294

Volume 5, Number 303 (2015), 180 – 188

UDK 338.433.4:338.436

Production infrastructure as material and technical support of agriculture

Otegenova K.A. Erniyazova Zh.N., Mukhanova A.E.

Kyzylorda state university named after Korkyt Ata

Key words: agricultural machinery, cost-effectiveness, technical base, market competition, material and technical support to agriculture

Abstract. Efficiency of agricultural production, food security of the country in many respects depends on a condition of its technical base. In this article the assessment to organizational and economic conditions of development of technical base of agriculture is carried out. And also, the main directions of development of base of agriculture in the conditions of the market competition were considered.

Өндірістік инфрақұрылым ретінде ауыл шаруашылығын материалдық-техникалық қамсыздандыру

Отегенова К.А. Ерниязова Ж.Н. Мұханова А.Е.

Қорқыт Ата атындағы ҚМУ-нің аға оқытушысы, ә.ғ.к.

Кілт сөздер: ауыл шаруашылық техникалары, экономикалық тиімділік, ауыл шаруашылығының техникалық базасы, нарықтық бәсеке, ауыл шаруашылығын техникалық қамсыздандыру.

Анданта. Ауыл шаруашылығының экономикалық тиімділігі және елдегі азық-түлік қауіпсіздігі көп жағдайда оның техникалық базасына байланысты. Мақалада ауыл шаруашылығының техникалық базасын дамытудың ұйымдастыру-экономикалық шарттарына бағалау жүргілген. Сонымен көтөр, нарықтық бәсекелестік жағдайында ауыл шаруашылығын техникалық қамсыздандырудың негізгі бағыттары қарастырылған.

Әлеуметтік - экономикалық тұрғыдан алғанда, ауыл шаруашылығының материалдық - техникалық дамуының ең басты міндеті – халықты азық-түлікпен, ал өнеркәсіпті шикізатпен, сондай-ақ, ауылдық ауылшаруашылық әлеуметтік - экономикалық дамуын қамтамасыз ету.

Арнайы экономикалық тетіктерімен реттелетін нарықтық экономикада елдегі агроөнеркәсіп кешенінің қазіргі даму қарқыны аграрлық сектордың қалыптасуының негізгі құрамдас бөлігі болып табылатын өндірістік инфрақұрылымға тәуелді.

Өндірістік инфрақұрылымның және оның әлеуметтік, институционалдық, ақпараттық және экологиялық салалардағы тұрларінің дамуы материалдық өндірістің экономикалық қарым қатынастарында ерекше орын алады.

Тұтас экономиканың органикалық бір бөлігі ретінде өндірістік инфрақұрылым негізгі өндірістің қалыптың жұмысын қамтамасыз етуші жүйе.

Өндірістік инфрақұрылымның құрылымдық ұйымдастырылуы функционалдық салада кеңістік, ұйымдастыру-басқарушылық, кезеңдік, әлеуметтік байланыстар түрінде беріледі. Оның элементтерінің көп жақты сипаттын ескереп, оны келесі белгілер бойынша жіктеледі: инфрақұрылым субъектілеріндегі өндіріс құралдарының меншік формалары, қалыптасу этаптары, уақыт немесе маусым факторы, өндірістік инфрақұрылым субъектілерінің тұтыну деңгейіне байланысты тағайындалуы, өндірістің әр түрлі кезеңдерінде қызметі, өндірістік қызметке деген сұраныс пен ұсыныстың ауқымы.

Экономикалық даму жағдайында өндіріс саласы мен инфрақұрылымына, оның ішінде материалдық-техникалық қамсыздандыруға елеулі әсер ететін факторлар, құбылыстар және үдерістер туындаиды:

- еңбек заты мен құралдарының жана конструкциялық қағидаларға сәйкес сапалы өзгеруі;

- шығарылатын және пайдаланылатын өнім түрлерінің технологиялық жағынан түбектелі конструкциялық жаңартылуы;
- ғылыми техникалық прогрессінің жоғары деңгейі жағдайында халық шаруашылығының әр түрлі салаларымен шығарылатын өнім номенклатурасының интенсивті артуы себбінен мамандану мен қоғамдық еңбек бөлінісіндегі қынышылықтар туғызады;
- өндірістік және жеке тұтынушыға арналып шығарылатын өнім номенклатурасының кеңеюі өндірістік үдеріске тартылатын материалдық ресурстар мен жабдықтардың типтерінің, сұрыптарының және көлемдерінің санының одан әрі артуына әкеледі;
- бір мезгілде машиналар, жабдықтар және техникалық құралдардың жаңа типтерінің пайда болуы, моральдық ескірген өнімдердің кейбір түрлерін өндірістен алып тастауды қажет етеді;
- ресурстарды тиімсіз пайдалану нәтижесінде ертерек қаржыландырылған шикізаттар мен материалдардың кейбір түрлеріне қажеттіліктің болмай қалуынан, жаңа типті өнімдер шығаруда бірқатар қынышылықтар туындаиды.

Кәсіпорындар мен бірлесіктерді материалдық-техникалық жабдықтармен, шикізатпен, отынмен және басқа да ресурстармен қамсыздандыруды жетілдірудің отандық мүмкіндіктерін зерттеуде ғұл үдеріс басқа салалардың инфрақұрылымдарымен салыстырғанда кеш дамығаны байкалады [1].

Ресурстарды тиімді және үнемді пайдалануға деген талаптар мен қажеттіліктердің артуы материалдық-техникалық қамсыздандырудың негізгі бағыттарын жетілдіру қажеттілігіне әкелді. Оған орталық, республикалық, және жергілікті Мемлекеттік жабдықтау, АгроЕнеркөсптехника және т.б. қызметтерін реттеуді аумақтық және салалық жоспарлау және үйлестіру; көп деңгейлі және көп баламалы ресурстық қамтуды мерзіміне байланысты үздіксіз жоспарлауда жатады.

Материалдық ағындарды басқару, яғни жеткізілімдерді реттеу, қорларды бақылау және аймақтық деңгейде олардың қажетті көлемін ұстану сияқты ортақ мақсат болу керек. Сонымен қатар, материалдық-техникалық қамсыздандырудың нормативтік базасына негізделе отырып тұтынушылармен жасалған келісім шарттар мен тапсырыстарға сәйкес міндеттемелерді уақытылы және толық орындауға бағытталған өндіріс және өткізуі оперативті жоспарлауды қамтамасыз ету қажет.

Материалдық-техникалық қамсыздандыруды ұйымдастырудығы, яғни жоғары тұрған ұйымдар мен органдардың қамсыздандыруды реттеуі түрінде жүретін тік және көлдененең шаруашылық байланыстар құрылымының өзгеруі интеграциялық үдерістің ең негізгі белгісі. Нәтижесінде басқару ауқымы көбейді. Оның үстіне, материалдық ресурстар мен қамсыздандыру функциясының құрамдасуы жабдықтау – ұқсату ұйымдарының орталықтануы және олардың бірлестіктерін құру, сонымен қатар, әр түрлі базалары кіретін мемлекеттік жабдықтау жүйесін ұйымдастырудан тұратын екі бағытта жүзеге асырылды. Капиталдық салымдар жабдықтау және ұқсату саласында жұмыс істеп жатқан кәсіпорындарға 2,5 млн. шаршы метрге жақын қоймалық аудандарды кайта жабдықтау және реконструкциялауға, материалдық техникалық базаны дамытудың болашақ және ағымдағы жоспарлары материалсыйымдылықтың негізгі көрсеткіштерімен байланыста болуына, сонымен қатар, инфрақұрылымның басқа салалары жоспарларымен сәйкестігіне бағытталды.

Ауыл шаруашылығында техникаларды тиімді пайдалану үдерісіне саланың өндірістік және табиғи-маусымдық ерекшеліктері, машиналар, жабдықтар, запас бөлшектер, тауарлар және т.б. жеткізуедегі қындықтар, аграрлық өндірістің аумақтық алшақтықтары, жұмыс көлемінің көптігі, сонымен қатар, ауыл шаруашылығы машиналарының эксплуатациялық пайдалану ұзақтығын анықтайтын ішкі және сыртқы факторлардың алуан түрлілігі әсер етеді.

Материалдық – техникалық қамсыздандыру басқаруға байланысты стратегиялық міндеттер қойып қана қоймай, сонымен қатар, еңбек ресурстары, өндірістегі техника мен технологияның оперативті үйлескен қызметін де қамтамасыз етуі керектігін талдаулар көрсетіп берді. Материалдық – техникалық қамсыздандырудың басты атқаратын ролі өнімділікті арттырудың маңызды факторы болып табылатын басқаруды оптимизациялау, әрбір нақты жағдайға және уақытқа байланысты қалыптасқан бақаруды өзгертуге әкелетін технологиялық өзгерістерді анықтау және есепке алу, яғни ішкі ұйымдық жүйе жұмысын атқару.

Нарық жағдайында материалдық – техникалық қамсыздандыру мәселесіне қатысты қашшама зерттеулер жүргізіліп жатқанына қарамастан, мәселе әлі күнге дейін жүеленбеген және ортақ мөмілеге келмеген.

Материалдық – техникалық қамсыздандыру функциялары екі кеңістікте жұмыс жасайды: макроэкономикалық және микроэкономикалық. Өз кезегінде макроэкономикалық функция реттелуші, бақылаушы, біріктіруші және әлеуметтік деп, ал микроэкономикалық ынталандырушы, инновациялық, бейімделуші деп жіктеледі. Тарату және сұрыптау функциялары макро және микро деңгейлерде де орын алады.

Қызмет ету барысында материалдық – техникалық қамсыздандыруға көптеген кешенді, өзара байланысты факторлар әсер етеді. Қамсыздандыруға микроденгейде ең алдымен әсер етуші факторларға мемелекеттік реттеу, ғылыми-техникалық прогресс, нақты экономикалық саланың мамандануы мен оның дәлел-дәйектілігі жатады.

Қазіргі кезде материалдық – техникалық қызмет көрсету саласын мемелекеттік реттеудің негізгі бағыттарына антимонополиялық реттеу, сапасыз бәсекелестермен құрсусу, сапалы өнім мен қызметке бәсекелес орта қалыптастыру басым бағыттарға жатады. Сонымен қатар, агроөнеркәсіп кешенін материалдық-техникалық қамсыздандыру өндірістік техникалық қызмет көрсетуге байланысты бірқатар қосымша қызмет түрлерімен қатар жүргізілуі тиіс.

Агроөнеркәсіп кешені нарығының мамандандырылған бір бөлігі ретінде материалдық-техникалық ресурстар нарығы барлық АӨК жүйесінің заңдылықтарына сәйкес сегмент ретінде қызмет етеді. Соңдықтан, материалдық-техникалық ресурстар нарығының ерекшелігін қарастыра отырып, агроөнеркәсіп кешені нарығының қалыптасуы және әрекет етуінің жалпы заңдылықтары мен қағидаларын ескеру қажет [2].

Ауыл шаруашылық техникасы — ауыл шаруашылығында қолданылатын қондырғылар, машиналар мен құралдардың жиынтық атауы. Қазақстанда мақта, қызылаша, картоп, көкөніс, бақ, мал шаруашылықтары, сондай-ақ топыраққа тыңайтқыш себу процестері жақсы механикаландырылған. Ауыл шаруашылық техникасы қолданылу мақсаттарына байланысты бірнеше топқа бөлінеді.

Қазақстан республикасы бойынша мәліметтерге тоқталатын болсақ, Павлодар трактор зауытында ДТ-75Т “Қазақстан” (класы 30 кН) тракторы шығарылады. Оған түрлі аспалы және жартылай аспалы құралдар жегіледі. Мұндай трактор көмегімен жер жырту, тырмалау, қосыту, тұқым себу, қар тоқтату, суландыру жұмыстары атқарылады.

Қазақстанның ауыл шаруашылық машина жасау көсіпорындарында, оның ішінде Астана, Қарағанды, Тараз, Қызылорда, Қостанай, Ақтау, Атбасар, Өскемен т.б. қалаларда топырақ өндірілген аспалы және жартылай аспалы соқалар, қосытқыштар, тісті, инетісті және делегейлі тырмалар, тығыздағыштар, тыңайтқыш сепкіштер, көн, сұйық тыңайтқыш шашқыштар; сұйық және түйіршікті улы коспаларды бүріккіштер және тозандатқыштар, дән улағыштар, фумигаторлар, аэрозоль шашқыштар; қар тоқтатқыштар тобына жататын 57 түрлі күрделі және қарапайым ауыл шаруашылық техникасы шығарылады.

Дәнді дақылдарды себуге, өсіруге, жинауға, өнімдерін баптауға арналған машиналар тобына: сепкіштер, қатар аралығын өндірілген культиваторлар, астық орғыштар, астық комбайндары, сабан жинағыштар, дән тазартқыштар, кептіргіштер, астық тиегіштер жатады. Республикада бұл топқа жататын 17 түрлі машина, құралдар шығарылады.

Мал азығын дайындаудын машиналарға шөп орғыштар, жемшөп жинайтын комбайндар, шөп орғыш-ұсақтағыштар, шөп орғыш-жаныштауыштар, шөп тырмалары, ысырмалар, дестелегіштер, жинағыш-престер, жинағыш-шемелегіштер, мая салғыштар, мая тасығыштар, сүрлем комбайндары, үйінді шөпті кептіргіштер жатады. Қазақстанда бұлардың 12 түрі шығарылады.

Техникалық дақылдар өсіруге, жинауға арналған машиналарға арнайы жұмысқа бейімделген сепкіштер, отырғызғыштар, қарық жасағыштар, қатар аралық культиваторлар, мақта, картоп, томат жинайтын комбайндар, көкөніс жинағыштар жатады. Республика заводтарында олардың 7 түрі шығарылады.

Суландыру машиналары канал қазуға, егіс сұғаруға, ашық және жабық дренаж жасауға, жана жер игеруге арналған. Олардың қатарына экскаватор, бульдозер, скрепер, грейдер сияқты

машиналар, механизмдер, сондай-ақ арық қазатын, тазалайтын, қарықша жасайтын, жер тегістейтін, тас жинайтын және ұсақтайтын, егін суғаратын қондырылар мен жабдықтар, жаңбырлатқыштар жатады. Суландыру машиналарының кейбір түрлері Кентауда (экскаватор), Қызылорда (грейдер т.б.), Түркістанда (сорғы станциясы) шығарылады.

Ауыл шаруашылығы техникаларын шығаратын жаңа зауыттар салу үлкен капитал салымдылықты және шығарылатын техникаларды өндіріске енгізуге ұзақ уақытты қажет етеді және бұл ұзақ мерзімді бағдарламаларда қарастырылуы керек. Сондықтан, шет елдік фирмалардың заемды қаражаттарының есебінен бірлескен кәсіпорындар ашқан дұрыс. Автомобиль өнеркәсібінде мұндай тәжірибе кеңінен қолданылып та жатыр. Отандық техникаларға қарағанда батыс елдерінің техникалары қымбатырақ болғандықтан, оларды тек қаржылық жағдайы тұрақты кәсіпорындарғана сатып ала алады. Төлемқабілеттілік деңгейінің төмендеуінен елімізде шығарылатын техника құралдарын сатып алу мүмкіндігінен айрылып қалмау үшін, отандық техникалық мүмкіндіктердің барлығын максималды түрде пайдалану керек.

Агроөнеркәсіп кешенін өндіріс құралдарымен жабдықтаудың жолы ретінде материалдық-техникалық ресурстардың көтерме нарығын аймақтық жүйесін реттеу де қарастырылады.

Нарық жағдайында өндірістік экономикалық қатынастардың қалыптасуын тиісті нарықтық тетіктердің көмегімен жүзеге асырылатыны белгілі. Экономикалық дамыған елдерде өндіріс құралдары нарығының қалыптасуында мемлекет экономикалық, құқықтық және әкімшілік әдістермен белсенді реттеп қолдайды.

Нарықтық қатынастардағы субъектілердің қызметі мен міндеттерін құқықтық және әкімшілік реттеу заңнамалық актілерді бекіту жолымен жүргізіледі. Сонымен қатар, реттеу тетіктеріне тапсырыстар, шектеулер, квоталар, лицензиялаулар, салалық нормаларды белгілеу, оның ішінде амортизациялау нормасын белгілеу немесе жеделдетілген амортизациялау жатады. Жеделдетілген амортизацияны ауыл шаруашылығында инвестициялық үдерістерді реттеу жүйесі ретінде қолданылатын, техника сатып алуға берілетін пайызызыз ссудамен салыстыруға болады.

Іс жүзінде аграрлық өндіріс әлемнің барлық елдерінде дерлік мемлекеттік қолдауға ие салалардың бірі – жеке менишік формасына негізделген.

Ауыл шаруашылығы техникалары нарығындағы бағаларды реттеу мемлекет тарапынан қуатты әсер етуші тетік болып табылады. Шет елдік тәжірибе көрсеткендей, техникаға деген төлемқабілеттілік техника бағасы мен ауыл шаруашылық тауар өндірушілерінің табысына байланысты. Экономкасы нарыққа негізделген көптеген елдерде ауылшаруашылық өнімдері, ауыл шаруашылық машиналары, тыңайтқыштар және т.б. бағаны нарыққа қатысушылар және мемлекеттік органдар өкілдерінен тұратын арнайы комиссия бекітеді.

Салық саясаты нарыққа мемлекеттің әсер етуінің маңызды тетігі. Көптеген дамыған елдердің ауыл шаруашылығындағы фермерлердің салық шығындары баолық шығындардың 2,5% -дан 6 % -ға дейінгі үлесін құрап, оның жартысына жуығы табысқа, жылжымайтын мүлікке салынады [3].

Нарықты реттеуде несие - қаржылық механизмнің ролі де зор. Техникаларды сатып алуда шет елдік тәжірибеде женілдетілген ссудалар, төмен пайызыдық несиелер, несиелік жалға беру, т.б. қолданылады. Несиелердің көптеген түрлері ауыл шаруашылығы өндірісінің ерекшеліктеріне, яғни маусымдылығына, мамандануына және т.б. бейімделген.

Нарықта қызмет ететін барлық шаруашылықтарды мемлекеттік реттеу экономикалық мәліметтерге негізделеді. Ол үшін нақты нарық коньюктурасын сипаттайтын оперативті мәліметтермен қатар, ұлттық экономика ауқымындағы үдерістерді бақылауға мүмкіндік беретін статистикалық мәліметтер де қоладынады. Қазақстан республикасында барлық нарықтық субъектілерге қажетті мәліметтерді уақытылы тапсыруға міндеттейді және мұндай ақпараттар көпшілік үшін қолжетімді.

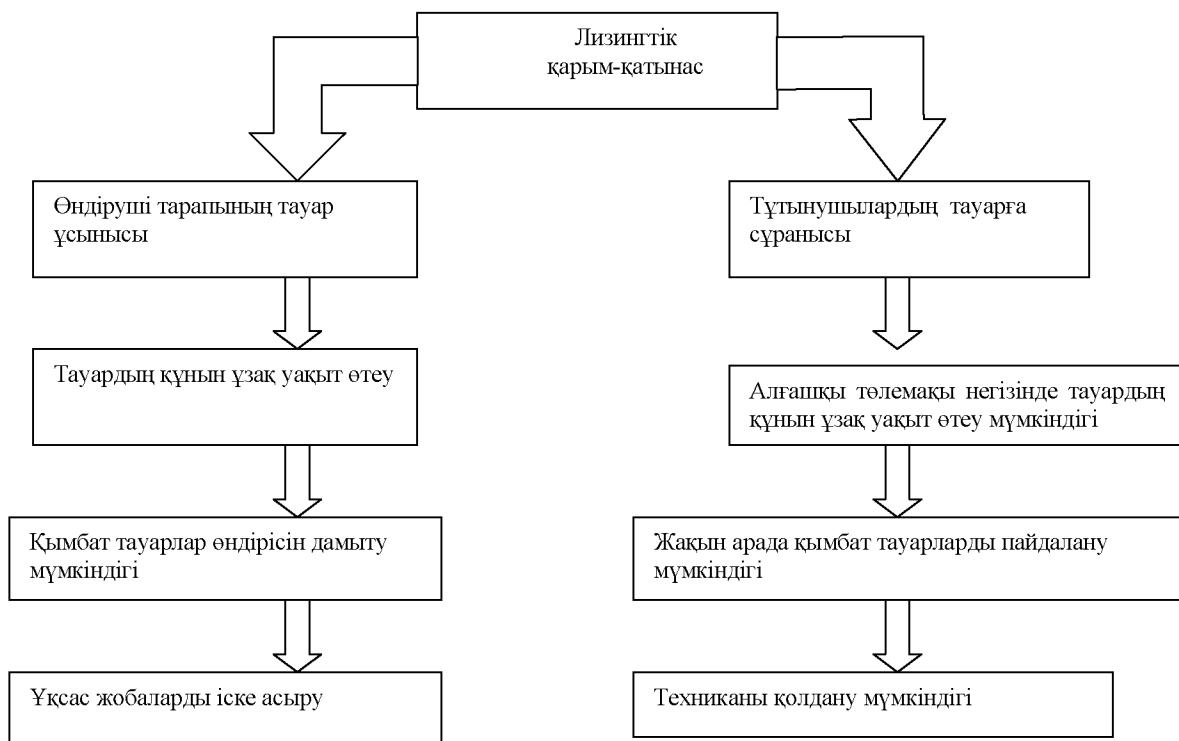
Ауылшаруашылық құралымдары сатып алған ауылған өндірістік құралдардың және қызметтердің баға деңгейін статистикалық байқау бағалық ақпаратты жинақтау және оның негізінде ауыл шаруашылық құралымдары сатып алған өндірістік техникалық мақсаттағы өнімдердің және оларға тараптық ұйымдар көрсеткен қызметтер бағасының индексін күру мақсатымен ұйымдастырылады.

Ауыл шаруашылығы өнімдері мен ауылшаруашылық машиналар жасаушы затыттарының өнімдері арасындағы сәйкесіздік пен алшактықтан, техниканы лизингтік келісім шарт негізінде

алу да тиімсіз болды. Мысалы, Павлодар трактор зауытының ДТ-75 тракторын 25000 АҚШ долларына шағып ұсынғанымен, сатып алуға ниеттілер санаулы. Лизингтік төлемдердің қымбаттығына қарамастан, бүгінгі күні ауыл шаруашылығы машиналары паркін толықтырудың басқа көзі – тек қолма-қол ақшамен сатып алу.

Лизингтік қатынастарды дамыту және ароқұрылымдарға қол жетімді болу үшін, мемлекет лизингтік бағдарламаларды қабылдап, оған қолдау көрсетуі қажет.

Лизингтік қатынастарды дамытуды тек сапалық өсін ғана емес, сонымен қатар, әр түрлі лизинг субъектілерінің оптимальді әрекеттің қамтамасыз ететіндегі нарықтың нақты талаптарына бейімделе алу қабілетін айтамыз. Суретте көрсетілгендей, лизинг алушы мен лизинг берушінің нарық талаптарына сәйкес әрекет үдерісізара тығыз байланыста.

Ескерте – негізінде автормен құрастырылған

Сурет 1 – Ұзақ уақыт жалға берудегі өндірушілер мен тұтынушылардың өзара қолдауы

Лизингтік қатынастар лизинг объектілерінің бағасын және лизингтік келісімдерді бекіту кезінде пайда болатын тәуекелділіктерді төмендетуге әсер ететін субъектілердің санын ескере отырып қалыптасуы қажет.

Лизингтік қатынастарды іске асыру нәтижесін ең соңғы тұтынушы лизингке алушы болып табылады. Олар лизингтік қатынастарды тиімді түрде басқаруға қатыса отырып, қосымша экономикалық тиімділіктер алады. Бүгінгі күні лизингтік қатынастарды іске асыру кезінде лизингке алушылар белсенділіктері ете төмен тулағалар ретінде көрінеді. Яғни, олар лизингке беруші субъектілердің ұсынған қызметтерін «тұтынушылар» ретінде ғана көрінеді. Көптеген жағдайларда, лизингке алушылардың іс-әрекеттерін лизингтік төлемдер көлемінің есебін қарастыратын қаржылық жоспарлау элементтерін қалыптастырудан көруге болады. Қаржылық жоспарлауды іске асыру кезінде лизингке алушылар лизингтік қатынастардың осы құрамдас бөліктерін басқарудың стандартты тәртіplerін пайдаланады.

АӘК саласын материалдық – техникалық қамсыздандырудың бір жолы, қолда бар инфрақұрылымның өндірістік-техникалық мүмкіндігін пайдалану. Өнеркәсіптік зауыттар жыл бойы ұсынысты қамтамасыз ету үшін шығаратын өнімдер ассортиментін кеңейтті. Ауыл шаруашылығы машиналарын жасауға Қорғаныс Министрлігіне қарасты зауыттар да кірісті. Машиналар, жабдықтар және басқа да өнімдерді шығармас бүрін, нарықтағы жана техникаға сұраныс пен ұсыныс, сатып алушылардың төлемкабілеттілігін, бағалар динамикасын және т.б. зерттеуді қажет етті.

Өндіруші кәсіпорындардың өнімдері тұтынушыларға әр түрлі бағамен ұсынылуы мүмкін. Өнімнің ірі партиясын сатып алушыға өндіруші зауыт, әдette бағасын түсіреді. Ресурстармен қамтамасыз етуші көтерме сатып алатын кәсіпорындар өнімдерді делдал фирмаларға қарағанда арзан сатады. Сатып алушы өнімді екі жолмен сатып ала алады: техниканы тікелей өндірушіден сатып алып, өз көлігімен тасып алу немесе техниканы сатып қана қоймай, оны эксплуатациялау кезінде де жөндеу, кенес беру қызметтерін атқаратын диллер көмегіне жүгінүү. Көтерме нарықта бәсекелестіктің туындаудын делдал фирмалар үстеме бағаларды түсіріп қана қоймай, өткізген өнімге көліктік, экспедициялық сипаттағы қызмет түрлерін де қосымша ұсынады. Бәсекелес көтерме нарығының қалыптасуына шаруашылық субъектілері ғана емес, сонымен қатар, мемлекеттік органдар да мүдделі. Ауыл шаруашылық машиналарын шығарушылар өнеркәсібін кеңейту және қолдау арқылы ауыл шаруашылығы өндіріс көлемін арттыруға жол ашылады.

Ауыл шаруашылығы машиналары, жабдықтары және жанар-жағар майының бағасын мемлекеттік реттеу мақсатында жергілікті жерлердің ауыл шаруашылық департаменттерінде құрамына мемлекеттік органдар өкілдері, аграрлық сектор мамандары және көтерме нарық өкілдері кіретін арнайы комиссия құру қажет. Комиссия баға саясатындағы агротехниканы өткізу дегі мемлекеттік мүддесін қорғау керек.

Агроөнеркәсіп кешенінің өндірістік-техникалық нарығының басты мақсаты ауыл шаруашылығы тауарөндірушілерінің техникаға, жабдықтарға, қосалқы бөлшектерге және өндірістік-техникалық қызмет етуіне толық қанағаттандыру.

Нарықты ұйымдастырудың негізі экономикалық заңдар болып табылады. Байқап көру және қателесу әдісі жақсы нәтиже бергенімен, экономикалық заңдылықтарды дұрыс пайдалана білу мақсатқа жетудің неғұрлым тиімді құралы. Ұсыныс мен құраныс заңдылығына сәйкес, ұсынылатын өнім көп болған сайын, баға төмендейді, сату көлемі артады.

Дегенмен, баға төмендегесін, өнімді өндіру көлемі азаятыны да заңды. Осы заңдылыққа байланысты материалдық – техникалық ресурстар нарығын ұйымдастырудың қағидаларының бірі деп құраныс пен ұсыныстың балансын айтуда болады. Бірақ іс жүзінде мұндай тепе-тендікке қол жеткізу мүмкін болмай отыр.

Ауыл шаруашылығының өндіріс құралдарының бағасы жылдан жылға өсуде. Ал ауыл шаруашылығы өнімдері бағасының өсу қарқыны ресурстар бағасының өсу қарқынынан әлдеқайда қалып келеді. Агроөндірістің нормаланған экономикалық қарым-қатынастары бұзылып, олардың жеткізуі және жабдықтауышы ұйымдар алдындағы қарыздары есті. Нәтижесінде көптеген өндірістік кәсіпорындардың жұмысы тоқтады.

Егер саны шектеулі кәсіпорындар нарыққа бағаны басқаруга болатын көлемде ғана өнім шығарса, онда монополиялық бәсекелестік қана туындаиды. Жоспарлы экономика жағдайында Қазақстанның өнеркәсіп өндірісі бір ғана бағытта мамандандырылып, ірі кәсіпорындарда жаппай өнім өндірісі жағдайында аз мөлшерде шығындалды. Капитал салымдарының мақсаттылығы өндіріс құралдарын кепілді құраныспен қамтыды. Өндірушілер болса өз тараптарынан өнімнің сапасына көніл бөлмей, тек бағасын арттырып отырды. Жекелеген өнеркәсіп кәсіпорындарының монополизмі ғылыми техникалық прогресстің дамуына да кедергі келтірді [4].

Ауыл шаруашылығында бағаны қалыптастырудың қаріргі жүйесі өнеркәсіптен жеткізілетін техникалық құралдар, энергожүйелер, құрылым материалдары және мұнай өнімдерінің көтерме бағаларының ұдайы өсуі жағдайында қалыптасып отыр. Ол ауыл шаруашылығы өнімдерінің өзіндік құнының күрт артуына әкелері сөзсіз. Нәтижесінде, қаржылық жағдайдың шектеулілігі жағдайында ауылшаруашылық кәсіпорындарының инвестициялық және инновациялық қызметі төмендейді.

Өндіріс құралдарының *негізделген бағасы* мен ауыл шаруашылығы өнімдерінің қорғалған өткізу бағасын қалыптастыру арқылы өнеркәсіп кәсіпорындарының шектеулі мөлшерде табусы мен ауыл шаруашылық кәсіпорындарының нормаланған табусы табуына әкелер еді. Ауыл шаруашылығы машина жасау кәсіпорындары ғылыми техникалық прогресстің инновацияларына тез бейімделеді. Бірақ, осы мүмкіндігін баға қалыптастыруда орынсыз пайдалануы мүмкін. Мысалы, аздаған модернизация немесе мемлекеттік сынақ кезінде анықталған кемшіліктерді жоюды жаңашылдыққа балап бағаны көтеруі. Ал, ауыл шаруашылық кәсіпорындарды өнімнің жаңа түрлерін шығару өте жәй жүреді. Соңықтан, өнеркәсіп орны шығарған техникаға баға белгілегендеге, оған кеткен шығындарды ғана емес, өнімнің тұтынушылық құнын да ескеру керек.

Ірі тұтынушы ретінде ауыл шаруашылығы техникаларды өндірушіге өндіріс көлемін арттырып, өзіндік құнды тәмендетуге, еңбек өнімділігі мен өндірістік рентабельділікті арттыруға ықпал ететіндей техника сапасы және тиімділігі бойынша бірқатар агротехникалық, зоотехникалық және экономикалық талаптар қоюы керек.

АӘК саласындағы экономикалық кепілдендірілген қорғалған бағалар базалық баға ретінде ауылшаруашылық тауарөндірушілердің табысына, өңдеуші кәсіпорындардың баға қалыптастыруына, ең сонында азық-түлік тауарларының көтөме және бөлшек саудадағы бағасына әсер етеді. Баға қалыптастырудың бұл жүйесі ауыл шаруашылық тауарөндірушілерінің мүддесін қорғап қана қоймай, кепілді табыс табуын қамтамасыз етеді.

Ауыл шаруашылығы кәсіпорындарының техникамен және ауыл шаруашылық машиналармен қамтамасыз етілуі Батыс елдердің және АҚШтың фермерлік қожалықтарына қарағанда едәуір тәмен. Мысалы, Германияның егістік жерлерінің 1000 гектарына есептегендегі тракторлардың саны 115 дананы, Ұлыбританияда – 82 дананы, АҚШ – 32 дананы, ал Қазақстанда шамамен 17 дананы құрайды. Германияның дәнді дақылдардың егістік алқаптарының 1000 га 25 астық жинайтын комбайндар, Ұлыбритания мен АҚШ – 19 дана, Қазақстанда – 3,0 комбайн келеді.

Ауыл шаруашылығы мен өнеркәсіп өнімдерінде кездесетін баға диспаритеті, коопeração мен интеграция процесін ынталандыруы мүмкін. Тауар өндірушілер өздерінің мүдделері үшін күшжігерін біріктіруге тырысады. Осы айтылғандарға байланысты маркетингтік қызмет бөлімдерін қалыптастыруға және жаңа ақпарат жүйесін құруда, яғни нарықтық ситуацияларды бақылап, ауыл шаруашылық тауар өндірушілерін баға, сауда көлемі бойынша керекті ақпараттармен қамтамасыз етуді белсенді түрде қолға алу қажет. Ауыл шаруашылығы көтерме базарларын құруда, көлік және сақтау қоймаларын дамытуда уакыт күттірмейтін мәселелер болып табылады.

Қазіргі жағдайда ауыл шаруашылығы кәсіпорындары мен шаруа қожалықтарының тиімді қызмет жасауы олардың құқықтық дербестігін сақтай отырып, өздерінің материалдық-техникалық және еңбек ресурстарын коопeraçãoлағанда ғана жүзеге асады.

Коопeraçãoлау арқылы шаруашылық жүргізуін тиімділігіне және оның өміршешендігіне дамыған елдердің тәжірибесі дәлел бола алады. Өлемнің дамыған елдерінде коопeraçãoға бірігу арқылы шараушылық жүргізу көнін тараптып, тиімділігін дәлелдеді.

Ауыл шаруашылығы өндірушілерін мемлекеттік қолдау негізінде жеткілікті мөлшерде қаржыландыру ауыл шаруашылығы дақылдары егісінің ылғал сақтау және жер қыртысын қорғау технологияларын игеру арқылы дәнді, картоп, кекөніс, жеміс және басқа да дақылдарды өндірушілердің табыстарының көлемін арттырады. Сонымен қатар, жылы жайлар құрылышын қамтамасыз етеді, тұқым сапасының сараптаушы зертханаларды, дайындау-өткізу кооперативтерін, мамандандырылған мал бордақылау орындарын, сұт фермаларын құрады, мал шаруашылығының өнімділігін арттырады.

2012 жылы Қызылорда облысында 75,4 мың гектар жерге күріш дақылы себілген. Бұл – өткен жылдан 2 мың гектарға аз. Оның есесінے мал азығын дайындау жер көлемі 3 пайызға артты. Облыс бойынша егілген күріштің 25 пайызы осы Жалағаш ауданына тиесілі. Ауданда 31 430 гектарға әртүрлі дақылдар орналастырылса, оның 18 565 гектарын күріштік алқап алды. Ая райының құрғақшылығына қарамастан, күтіп-баптаудың арқасында дақыл шығымдылығы жақсы болды. Соның нәтижесінде дикандар егістік танаптың 78,5 пайыздан жоғары бөлігі мол өнім берді [5].

Мысалы, «Сәрке батыр» серікtestігі 1550 гектар - жерге күріш еккен. «ҚазАгроКаржы» АҚ облыстық филиалының мәліметінә сәйкес бұл шаруашылық өзінің көптеген әрітестері тәрізді, лизингілік компанияның қызметін тиімді пайдалануда. Устіміздегі жылы да облыс шаруашылықтарының сұраныстары толық қанаттандырылған. Жалағаштықтар өткен жылы лизингіге 44 су жаңа ауыл шаруашылық техникаларын алса, биыл 7 айдың ішінде 30 техника алуға қол жеткізген.

Еліміздің алдағы уақытта ДСҰ-ға мүшелігіне лайық болу үшін, өнімділігі және қызмет сапасы жағынан тиімді техника құралдарын пайдалануы қажет. Мысалы, «Еуразия-групп Қазақстан» компаниясының ұсынған «Джон Дир» маркалы комбайныны «Енисейге» қарағанда 10-15 центнерден артық өнім жинай алады.

2012 жылы аудан бойынша 31958 гектарға ауыл шаруашылығы дақылдары орналастырылды. Оның ішінде 18915 гектар күріш, 732 гектар жаздық бидай, 200 гектар күздік бидай, 50 гектар

мақсары, 1400 гектар картоп, 780 гектар көкөніс, 780 гектар бақша және 9101 гектарға мал азығындық дақылдар егілді.

Аудан бойынша 2012 жылдың күзгі егін жинау науқанына 164 жатка, 221 астық жинайтын комбайн, 77 жүк автокөлігі, 194 трактор тіркемесі қатысада. Сонымен қатар «Ақжарма - 2» шаруа қожалығы 3 «Енисей» комбайны, 3 жатка, 4 ХТЗ тракторларын лизинглік жолмен алды. «Жамбал - 2030» ЖШС-і Қостанай облысынан егін жинауға жарамды 3 астық жинайтын комбайны алдырып егінге қости.

Дегенмен, ауыл шаруашылығы өндірісінің техникалық қамсыздандырылуының қалыптасқан тәмен деңгейі оның тиімді дамуын тәжеуші негізгі фактор бола отырып, дәнді дақылдарды өндіру технологиясының қарапайымдануына, арамшөптердің таралуына, өсімдіктердің ауыруына, топырақтың құнарсыздандынуына және де нәтижесінде өнімнің саны мен сапасының тәмендеуінә экелді.

Қалыпты эксплуатациялық мерзімнің 7-10 жыл екендігіне қарастағы қазіргі ауыл шаруашылығы машиналар паркінің орташа жасы 12-13 жасты құрайды. Қолда бар техниканың техникалық дайындық коэффициенті 0,7-ден аспайды және техника бірлігіне шаққандағы жүктеме қалыпты жағдайдан 1,3-1,5 есе артық.

2011 жылғы IV тоқсанда сұралған кәсіпорындар басшыларының 30%-ы өз кәсіпорындарындағы ауыл шаруашылығы техникасының накты барын "жеткіліксіз" деп, 69%-ы - "жеткілікті" және 1%-ы «молынан жеткілікті» деп бағалады (2011 жылғы III тоқсанда бұл жайында тиісінше 32% және 68% және 1%-ы хабарлады). Сол уақытта ауыл шаруашылығы сұралған құралымдарының басшыларының 92%-ы қолда бар ауыл шаруашылығы техникасының өзгермегендігін, 5% – өскендігін және 4%-ы – оның азайғаны туралы (2011 жылғы III тоқсанда бұл жайында тиісінше 89%, 6% және 4%) хабарлады.

Мұның өзінде респонденттердің 20%-ы жанар-жағармай материалдары жеткілікіздігін белгіледі, 77% және 3%-ы жанар-жағармай материалдары тиісінше жеткілікті түрде және молынан жеткілікті қамтамасыз етілгенін белгіледі.

Кесте 1 - 2011 жылғы IV тоқсанда зерттелген құралымдардың материалдық-техникалық базасы (сұралған кәсіпорындардың жалпы санына %-бен)

	Жанар-жағармай материалдары			Ауыл шаруашылығы техникасы		
	молынан жеткілікті	жеткілікті	жеткіліксіз	молынан жеткілікті	жеткілікті	жеткіліксіз
Мемлекеттік кәсіпорындар	-	95	5	-	79	21
Шаруашылық серіктестіктер	3	77	20	1	69	30

Ескерту – автормен құрастырылған

Қазіргі таңда Республикада ауыл шаруашылық техникасын және оларға қосалқы бөлшектерді шығаруға бейімделген 142 жөндеу және қайта қалпына келтіру зауыттары жұмыс жасайды. Аталған зауыттар ауыл шаруашылығына қажетті 400-ден астам өнім түрлерін шығарады.

Дегенмен, Республикадағы ауылшаруашылық машиналарын құрастырушу бұл кәсіпорындар ішкі нарықты қажетті техника және қосалқы бөлшектермен қамтамасыз ете алмай отыр. Сондықтан да, импортталған ауылшаруашылық техникаларының құны жылдан жылға артқан.

Қызылорда облысы үдемелі және әртаратандырылған экономикалық құрылымымен сипатталады. Ауыл шаруашылығы дақылдарын тиімді әрі сапалы өндіру үшін талаптарға сай келетін қажетті мөлшердегі, модернизацияланған ауыл шаруашылық техникасы қажет. Пайдаланылатын техника әрі тұрақты жетілдірілуі тиісті: техникалық және эксплуатациялық қасиеттерін жақсарту, жинау машиналардың өндіру қабілетін арттыру қажет.

Сонымен, ауыл шаруашылық құрылымдардың көшілілігінде өз техникасы жоқ және олар МТБ қызметтеріне жүгінеді. Облыста жоспарлы экономика кезінде жұмыс істеген машина-трактор паркілері бүгінгі күні бірнеше есе қысқарған. Оларда негізінен алғанда моральды және табиғи тозған техника жиналған. Ескеретін жағдай, қолданылып жатқан отандық техника өзінің сапалық параметрлері бойынша әлемдік деңгейден анақұрлым тәмен, сондықтан олар ауыл шаруашылығы дақылдарының егісі мен жинауға байланысты технологиялық операциялардың минимальді жоғалтуларын қамтамасыз ете алмайды. Біздің жағдайда техникалық құралдардың тозуы өсірген астық өнімнің 40% дейін жоғары жоғалтуларға экеледі.

Қызылорда облысы Ауыл шаруашылығы департаментінің мәліметтері бойынша, күзгі егін жинау науқанынан кейін тракторлардың 52%-ы, трактор тіркемелерінің 61%-ы, жұк көліктерінің 58%-ы арнайы сақтау гараждарына қойылмайды. Нәтижесінде техникалардың уақытынан бұрын тозуына, жөндеу жұмыстарының қымбаттығы мен жиілеуіне, жөнделген техникалар санының азаюына, жалпы ауыл шаруашылық кәсіпорындарының энергиямен жарақтану деңгейінің төмендеуіне экеледі.

Ауыл шаруашылығы тауарын өндірушілерді арнаулы техникалармен қамсыздандыру мақсатында мемлекет лизинг негізінде жыл сайын қомақты қаржылар бөлуде: 2008 жылы – 3,6 млрд. теңге, 2009 жылы – 4,7 млрд. теңге, 2010 жылы – шамамен 6 млрд. теңге және 2011 жылы – 8 млрд. теңgedен артық қаражат жұмысалды. 2011-2012 жылдар аралығында осы қаражаттармен «Қазагроқаржы» АҚ арқылы 964 дәнді дақылдарды жинағыш комбайндар, 733 тракторлар және көптеген басқа техникалар сатып алынды. Мемлекеттік бюджет қаражаты есебінен 18 МТС (сервис орталық) құрылды. Сонымен қатар, жаңа техникаларды ірі дәнді дақылды компаниялар мен жекелеген ауыл шаруашылық кәсіпорындары да өз қаражаттары есебінен сатып алды.

Ауылды дамыту мемлекеттік бағдарламасының шенберінде 2015 жылға дейін мемлекеттік басқару органдары ауыл шаруашылық машина жасаудың елеулі дамуына назар аударды. 2011 жылы республикалық бюджеттен белгіленген 250 млн.тг қаражатқа кәсіпорындардың машина жасаудағы техникалық құжаттамасы және ауылшаруашылық машиналарының тәжірибелік үлгілері, түйіндейтін және жинақтайдын ауылшаруашылық техникаларының 21 түрі өндеді.

Бірқатар күш ауыл шаруашылық машина жасауды дамытуда отандық банктик жүйені республикада қалыптастырудың, ауылшаруашылығында несие ресурстарының үлкен көлемде тұсуге себепші болатын, сонымен қатар ауылшаруашылық жабдықтау және техниканы қайта өзгерту нәтижелеріне алып келді. Сонымен бірге, материалдық-техникалық станция және саябақ техникасын жаңартуды жасауға белгіленген айтарлықтай көлемдегі қаражаттарды тиімсіз пайдаланады. Олар көбіне қымбат ауылшаруашылық техникалар және шетелдік өндірушілерді жабдықтауды қайта өңдеуге бағытталады. Қазақстанда 10 ц/га орташа астық өнімділігін ескерсек, бұл техника экономикалық тұрғыда өзін ақтамайды, айтарлықтай қарызға және ауыл шаруашылық өндірушілердің банкроттығына алып келді, ал иемденген ауылшаруашылық жабдықтар төмен бағада сатылады. Мемлекет жаңадан қосымша қаржылық қаражат бөлгендеге, тиімді емес пайдаланылатын өзінше шырғалаң шенбер пайда болады. Мұндай жағдайда көркемдеу лизингтік бағдарламада «Джон Дир - 9500» комбайнын ие болу болып табылады.

ҚР ауыл шаруашылық министрлігінің рұқсаты үшін көрсетілген мәселені өткізу кешені жиынтығы, қажеттілікті және онтайлы машина саябағын анықтауды оқып білуге бағытталған. Бұл жұмыс айқын үйлестіруді және әр түрлі құрылымдардың өзара қимылды – мемлекеттік органдар, өндірушілер, ғылыми-зерттеу институттары, маркетингтік және консалтингтік организациялар ҚР ауылшаруашылығы машина жасау өнімінің нарықтық дамуда бағалауы талап етілетіні белгілі.

ӘДЕБІЕТ

- [1] Материалы международной научно-практической конференции «Машиностроение в условиях рыночной экономики. Проблемы и перспективы». – Тараз, 2009-37 с.
- [2] Посунько Н.С. О проблемах активизации инвестиционной деятельности в АПК // Экономика сельскохозяйственных и перерабатывающих предприятий. – 2005. - №12 – С. 12-15.
- [3] Тумбаев А.К. Концепция дальнейшего развития машиностроительного комплекса Республики Казахстан. – Алматы: КазгосИНТИ, 2008. -12c.
- [4] Система технологий и машин для комплексной механизации растениеводства Республики Казахстан на период до 2015 года.- Алматы: РНИ «Бастау», 2008. – 235 с.
- [5] Кежалы Ерімбетов. Сыр күрішіне орақ түсті. // Егемен Қазақстан. 30 тамыз. – 2012 ж.

Производственная инфраструктура как материально -техническое обеспечение сельского хозяйства

Отегенова К.А. Ерниязова Ж.Н. Муханова А.Е.

Кызылординский государственный университет имени Коркыт Ата

Ключевые слова: сельскохозяйственная техника, экономическая эффективность, техническая база, рыночная конкуренция, материально техническое обеспечение сельского хозяйства

Аннотация. Эффективность сельскохозяйственного производства, продовольственная безопасность страны во многом зависит от состояния ее технической базы. В данной статье проведена оценка организационно-экономическим условиям развития технической базы сельского хозяйства. А также, были рассмотрены основные направления развития базы сельского хозяйства в условиях рыночной конкуренции.

Поступила 15.07.2015 г.